Domonkos László

A vándor a falnál

„Igen, talán német vagyok", mondja az ördög Bulgakov *A Mester és Margaritá*-jában. És a fél világirodalom nyújtja az alátámasztó bizonyítékpéldázatokat a német karakter ördögi-démoni oldalának felmutatásához Kosztolányi *Esti Kornél*jától Thomas Mannig. A németeket így vagy amúgy démonizálni régóta értelmiségi sikk. A legkülönbözőbb jeles szellemek erőteljesen leteszik a maguk voksát a kérdésben, Hamvas Béla és Prohászka Lajos éppúgy, mint például Edward T. Hall, a *Rejtett dimenziók* írója. Sőt még egy igazán jól informált, bár nem éppen értelmiséginek nevezhető illetékes, bizonyos Joszif Visszárionovics Dzsugasvili is elmondja a maga – meglepő, vagy sem: igencsak elgondolkodtató – igazát: „– Furcsa nép, olyanok, mint a birkák. Emlékszem még gyermekkoromból, bármerre fordult a kos, a nyáj követte. Emlékszem arra is, amikor a forradalom előtt egyszer Németországban jártam, a német szociáldemokraták egy része később érkezett a kongresszusra, mert várniuk kellett, míg a vonatjegyüket hitelesítik. […] Találó az a mondás, hogy Németországban nem lehet forradalom, mert akkor legázolnák a gyepet." A Sztálinnál enyhén szólva jelentékenyebb gondolkodónak mondható Hamvas Béla szerint: „A németség mindig egy kicsit zavaros, végső gondolataiban megalapozatlan, nem végiggondolt volt, amely igaz, hogy állandóan kereste önmagát, de nem találta még a szüntelen keresésben sem. Ez a talajtalan és bizonytalan labilitás önmagát túlvéglegességgel fedezte. A németség, mondják, a rendről ismerhető fel, de ez nem valódi rend, inkább csak pedantéria. Mert a pedantéria túlrend, alapja nem az értelem, hanem a rögeszme." Ennek a rögeszmének látjuk megértő-játékos, szeretetteljesrokonszenvező megjelenítését Kosztolányinál, midőn érzékletesen leírja a lassan közismertté váló példát a tengerparti német városkáról, ahol precíz kis útbaigazító táblácskák mutatják az utat a tengerhez, végül pedig, amint az ember megpillantja a lélegzetelállító vízvégtelent, újabb tábla: A tenger. „Bölcseleti hajlamuk követelte, hogy lezárják a tételt, s az eredményre rámutassanak, amint a számtantudós is gyakran írja egy levezetés közben […], hogy Péter=Péter (és

Domonkos László (1951) író, közíró, esszéista. A RETÖRKI munkatársa.

nem Pál)." És ott van az egyszerű mesterember-házigazda, aki az esti hazatérés után menetrendszerűen így kérdezi a vendéget: no, fiatalember, mondja el nekem, mit tapasztalt ma 1. emberileg, 2. irodalmilag, 3. bölcseletileg. („Zavarba hozott ez a nekem szokatlan mélység, ez a német agyvelőnek annyira otthonos osztályozás." Hamvas Béla szerint az, amit német rendszerezésnek neveznek, a XVIII. század közepétől, Nagy Frigyes idejétől kezd „egyre bénítóbb" alakot ölteni.) Ám a karakter egy másik, nem kevésbé lényeges jellemzőjét tapasztalva is „csodálkoztam egyen-máson", közli Kosztolányi. „Egy hosszúkás, rúd alakú, sápadt-fehér, igen büdös sajttal kínáltak, melyet ők hullaujjnak neveznek (Leichenfinger). Poharamba sötétvörös likőrt öntöttek, melynek a gyár hivatalos címkéje szerint ez volt a neve: Vérkelevény (Blutgeschwür). […] A mustártartó egy pirinyó, fehér porcelán, vízzel öblíthető árnyékszéket ábrázol, a rácsappantható barna fedéldeszkával, csalódásig utánozva mindent, csak fölírása árulja el, hogy Mustár (Senf)." Kosztolányi „a sátániság kuncogó családiasságát" emlegeti… Máris itt a démon, az ördögi elem megérkezett.

Sajátságosan izgalmas okfejtést találunk Edward T. Hallnál: „A németeknél sok nehézséget okoz az amerikai szemlélet, amely szerint a teret meg kell osztani másokkal. (Faludy György a *Pokolbeli víg napjaim*ban egy könnyed gondolatfutam keretében ironizál a magyar higgadtságról, a zsidó szerénységről – és a német önzetlenségről – D. L.) A két országban merőben mást jelentenek a nyitott és a csukott ajtók. […] Az ajtót a németek nagyon komolyan veszik. Az Amerikába érkező németek túlságosan vékonynak, könnyűnek találják a mi ajtóinkat. A két országban merőben mást jelentenek a nyitott és a csukott ajtók." Hall éppen ezért amerikai nyitott ajtós és német csukott ajtós üzleti kultúráról beszél, és hozzáfűzi: „a német kultúra rendszerező és hierarchikus jellegű, és ez a német térszemléletben is tükröződik. Szeretik tudni, hol állnak; erélyesen rendre utasítják, aki nem hajlandó türelmesen sorban állni, vagy aki 'kilóg' a sorból. Megszólják, aki nem engedelmeskedik az efféle tábláknak: Idegeneknek tilos a bemenet." Hall szerint még az a mód is a fentieket bizonyítja, „ahogyan a németek a székekkel bánnak". Németországban „súlyos modortalanságot követ el, aki elmozdítja a székét. Aki nem ismeri ezt a körülményt, azt már a német bútorok súlya is meghökkenti."

Végül alighanem Prohászka Lajos ás legmélyebbre: szerinte a német szellem „befejezetlensége és daimonikus jellege magatartásának alapélményéből válik érthetővé […] a tipikus német alapélmény: a változás ténye […] A német önmagát éppúgy változásban, keletkezésben lévőnek éli át, mint ahogy az egész külső világban is szüntelen fejlődést, átalakulást, folyamatot lát. […] Maga a változás is mozgás, erőkifejtés, akaratnyilvánítás. A változásnak mint tevékenységkifejtésnek ebből az élményéből folyik a német magatartás sajátos dinamikus jellege […] a német léleknek erről a dinamikus készségéről tanúskodik a filozófia mellett e tekintetben másik legfőbb objektivációja: a zene is." Prohászka úgy véli, a világ megismerésének vadul lobogó vágya és az Isten utáni heves sóvárgás sajátos módon összekapcsolódva, ez a kettősség az alapja a német szellemben megnyilvánuló, alapvető poláris feszültségnek: „a végtelenség formái küzdenek benne

egymással […] ebben a kettősségben gyökerezik egyszersmind a németségnek a tragikus vonása […] a teljesség mindig tovasiklik előle, és a merő ellentétekben marad fogva: nem az összhang, hanem az aránytalanság jellemzi. S ez a tragikus aránytalanság jellemének számtalan változatában tér vissza […] az aprólékosság szellemében éppúgy, mint másfelől az egyetemes szintézis képességében. Mindkettő a végtelenség eszméjének kisugárzása." Ez nyilvánul meg „a németségnek egyfelől a misztikára, másfelől pedig az absztrakcióra való hajlamában is, és ebben szintén a végtelenségnek kettős formája jelentkezik". A végkövetkeztetés szerint: mindezek miatt mértéktelen a német jellem, „mértéktelen a munkában és vállalkozásaiban, az újításban és az alkalmazkodásban, erőinek használatában és a találékonyságban, a siker élvezetében és a csüggedés sötéten látásában, az álmodozásban és a protestálásban. […] Ez a mértéktelenség […] történetének folyamán különböző formában mindig újra kiütközik." És az imént vázolt analízis gondolatmenetének mintegy megkoronázása a tömörségében zseniális alapjelleg-meghatározás – eszerint (Dürert és Hölderlint segítségül hívva) „a germán lélek, a változás 'ördögétől' megszállva és a végtelenség halálos 'szédületével' a szívében […] halad a századok során" – így lesz a német: vándor. (A magyar – hasonló bravúros elemzéssorozat eredményeként – a bujdosó, az angol a telepes, a görög a kifejező és így tovább.) A német pedig formát keres vándorútján – és máris a közvetlen históriai meghatározottságnál tartunk.

Ha egy pilllanatra visszatekintünk a német történelemben a Hamvas által emlegetett Nagy Frigyes korára (1740–1786), azt látjuk, hogy ekkoriban tart igényt Poroszország Sziléziára, amit nemsokára sikerül is elporoszosítani – ugyanakkor alapvető és nagy formátumú változások következnek a német életben: a közigazgatás egyszerűsödik, a közalkalmazottaktól „olyan pedáns munkát követel a király, mintha a gyakorlótéren forgatnának fegyvert. Frigyesnek örökké rajtuk a szeme. […] így alakul ki a sokat dícsért és sokat gáncsolt porosz bürokrácia." Ekkoriban nyeri el későbbi formájának meghatározó alapjait a német militarizmus: győzelmek győzelmek után, végül – mily ismerős a XX. századból – a Prága mellett 1757 tavaszán elszenvedett vereség után „a porosz hadsereg nem akarja elhinni, hogy megverték". Általában: azzal, hogy „az idők beteljesedtek", „Nagy Frigyes meghallotta a kor szavát" – felismerve, hogy birodalmának korábbi állapota tarthatatlanná vált, s új államformát, életvitelt és -szemléletet ajándékozott Németországnak, egyben a későbbi, máig többé-kevésbé konstans jellemzőkkel rendelkező német nemzeti karakter, habitus és jellem alapjait – ha nem is vetette meg, de mintegy „korszerűsítve" felszínre hozta és kiteljesítette. Arra a formára „igazította", amit a XIX. század közepétől napjainkig már mindinkább, mintegy erősödő jelleggel, megismertünk és ismerünk ma is. És ha ezt a természetes állami és népi egységet erőszakkal megbontják, kétfelé szakítják – mint a második világháború befejeztével történt –, az Egész töretlenül él tovább a Részben látszólag kiszakítva is. Látványosan, igen jól észrevehetően.

*

Ennyi elméleti mélyfúrás és még néhány hasonló, durván hétköznapi vonatkozó tapasztalat egyaránt bizonyítja, alátámasztja és föl is erősíti a tényt: Németország és a németség alighanem a mítoszok eldorádója. Kosztolányi idézi „isteni" Hölderlinjüket, aki szerint ez a nép „borús és gondolattal terhelt". És gondolkodó egyed tényleg csakis úgy és akként lehet terhelt, ahogyan ők. Sőt: a gondolatteliség, a gondolatokkal való telítettség náluk valóban terheltséget jelent: leterheltséget, súlyos koloncokkal agyonnehezített állapotot és a súlyos, nagy és ily módon eredeti gondolatok ólomsúlyának kibírhatatlanságából eredő terhelt, torzult, deformált-degenerált „oldalági" attitűdöt, a beteges-perverznek tűnő „diákos-sátániságtól" a *Kabaré* című filmben a kollektív romlottságra való erőteljes hajlam szuggesztív ábrázolásáig. És könyörgöm, ne mindent és mindenkit Hitlerre meg a nácizmusra futtassunk ki: az első világégés előtti porosz világ, a szovjet gyarmat NDK vagy éppenséggel Angela Merkel szigorúan ellenőrzött pc-Germaniája legalább annyira hasonlít egymásra mindebben, mint az 1936-os berlini olimpia, Leni Riefenesthal nagytotáljai vagy Goebbels hirhedett mondata, vagyis hogy ha ezt a szót hallja: kultúra, kinyitja browningja biztonsági zárját… Szerb Antal Lene Kretzsch-e *A Pendragon legendá*ban, akinek súlyosan döngő járásában érezni lehetett a porosz hadsereg szellemét, és aki nagydarab szívjóságában azok közé a nők közé tartozott, akinek a harisnyáján éppen most szalad le egy szem, vagy épp most szakad le egy gomb, kopogtatás nélkül ront be a szobába, mindig hangos és mindig segítőkész – jótékonyan őriz bizonyos ősgermán emelkedettséget. Tegyük hozzá, alig titkolt sanda örömmel: a rokonszenvesebb fajtából.

*

A németek és mítoszaik – ez a címe Herfried Münkler magyarul 2012-ben megjelent kitűnő tanulmánykötetének. Sorra vesz – a Nibelungoktól („mint átok és sors") az ördöggel kötött örök fausti szövetségen, Lutheren, a poroszokon, Hitleréken és a keletnémet kommunista „alapító mítoszon" keresztül a gazdasági csodáig jószerével mindent, ami a németség közelmúltbéli és jelenkori, roppant izgalmas történetfilozófiai, nemzetkarakterológiai és szociálpszichológiai sarokpontjait illetően fontos, meghatározó és komoly következtetésekre érdemes lehet. *A Mester és Margaritá*ban Woland emlékezetes, bemutatkozásféle önmeghatározása – „igen, talán német vagyok" – furcsán izzó, különleges megvilágítást kap a könyv hátsó borítóján valamiféle mottóként is kiemelt mondattal: „Az ördög, Luther ördöge, Faust ördöge valahogy nagyon német…" Kosztolányi játékos családi démoniság-showja és Hölderlin mondása, miszerint a németek szegények tettekben és gazdagok gondolatokban („Titokzatos nép ez, mondhatom. Nincs nép, mely ennyire titokzatos volna. Folyton gondolkodik", írja Kosztolányi is) itt találkozik az Elbától keletre évtizedeken át vetített propagandisztikus-sematikus háborús filmek örök, vadul gyűlöletes „hitlerfasisztájával", az ördögien gonosz SS-ekkel és a KGB-t vagy éppen a CIA-t toronymagasan bármikor felülmúló, sátáni Gestapóval meg a többivel. Münkler szerint

a Faust-mítosz az ördöggel kötött szövetséggel ebben az összefüggésben a liberális német írók Junges Deutschland nevű, 1830-as évekbeli mozgalmának célkitűzéseivel összhangban kezelendő: szükségtelen és veszélyes, a nemzeti karater vonatkozó – helytálló! – elemeitől pedig itt az ideje megszabadulni; nem igaz, hogy a német birodalom és a német nemzet két különböző dolog, a politika és a birodalmi gondolat helyett az erkölcsre és a kultúrára kéne koncentrálni. Bármennyire is rokonszenves számunkra ebben az okfejtésben, biza le kell szögezni: Faust szövetsége vagy akár Luthernek az ördöghöz vágott tintatartója ad absurdum nem bizonyít egyebet, mint hogy az ördögi pincípium nagyon is a német lélek legbelsőbb sajátosságai közé tartozik, tényleg „valahogy nagyon német" – nem az utólagos propagandafogások, politikai érdekviszonyok kilógó lólábaival körülvett szólamok, hanem a nemzetkarakter mélyebb, immanens tényei, cáfolhatatlan evidenciái miatt. Bulgakov zsenije ugyanúgy ráérzett erre, mint Thomas Mann a *Doktor Faustus*ban, midőn a főhős a szeretet veszélyességéről beszél: „tilos szeretned".

Az a „német önzetlenség", amire Faludy György már idézett, szellemes-ironikus mondata utal, összekapcsolódik afféle dölyfös-öntelt, pökhendi és fennhéjázó alapattitűddel, ami Münklernél a porosz mítoszt jelenti, és ami alapvető kihívás a németség számára. Ez az Übermensch nemcsak a hangos, gátlástalan, elképesztő magabiztos önhittségben az ikszedik sört vedelő nagydarab, vörösképű-szőke-savószemű germán archetípus-közhelykarikatúrájában jelenik meg, hanem – és ez az igazán lényeges – a porosz mítosz középpontjából lép elénk. Münkler szerint „már a 18. században az a mondás járta, hogy Poroszországban nem az állam tartja fenn a hadsereget, hanem a hadsereg az államot". Alighanem itt van ama kutya elhantolva: a militarizált állam „kinevelte" a porosz hadsereg igazi szellemét, ami nem a mi Szerb Antalunk Lenéjének bájosan esetlen-drabális hadseregszelleme, hanem a junker műveletlen-faragatlan, már-már barbár bunkóságában megjelenő, állandóan ordítozó, csakis az egyenruha és az alá-fölé rendeltség kliséiben viszonyítani képes állat-embere. Aki alighanem a német átok egyik legplasztikusabb megjelenési formája. (Remarque a *Nyugaton a helyzet változatlan*ban Himmelstoss őrmester alakjában igen szemléletesen villantja elénk.) A dölyf és a drill, a porosz mítosz negatív változata Münkler szerint leglátványosabb formában Berlin hársfákkal szegélyezett híres fasorában, az Unter den Lindenen, a Brandenburgi kapu és az egykori Hohenzollern-palotáról elnevezett híd, a Schlossbrücke között vehető szemügyre. A palotát Walter Ulbricht 1950-ben leromboltatta, mint Rákosi a Városligetben a Regnum Marianumot, „mivel el akarta tüntetni országa fővárosából a porosz múlt nyomait", de Münkler hozzáteszi: ez az akció sokkal inkább használt, mint ártott ama bizonyos mítosznak. E mítosz különböző stációi szegélyezik az Unter den Linden eme szakaszát haldokló hősökkel és a hazáért harcoló vitéz hadfiakkal, hogy aztán ezt zárja le a fasor túlsó végén a Barndenburger Tor, ami talán még az Unter den Lindennél is beszédesebb-karakteresebb megtestesülése a németségnek porosz (és egyéb) mítoszaival egyetemben. A Branden-

burgi kaput 1791-ben avatták fel, alig tizenöt évvel később viszont, midőn Napóleon 1806. október 27-én bevonul Berlinbe csapatai élén, büszkén és igen jelentőségteljesen elvonul alatta, imígyen adván hangsúlyozottan hírül, hogy bevette a porosz fővárost. Nyolc évvel később, amikor a Napóleont legyűrő hadak megszállják Párizst, III. Frigyes Vilmos első dolga, hogy a Brandenburgi kaput a dicsőség helyszínévé avassa: ettől kezdve válik hagyománnyá, hogy győztes háborúk után a német csapatok a kapun keresztül vonuljanak fel a díszszemlére. Így volt ez 1864-ben, 1866-ban és 1871-ben, a franciák tönkreverése és Elzász-Lotharingia Németországhoz csatolása után is. És még 1918-ban is volt idő és energia arra, hogy Friedrich Ebert szociáldemokrata birodalmi kancellár itt fogadja a vesztes háborúból hazatérő csapatokat is, „harcban verhetetlennek" nevezve a világ legjobb katonáinak ekkoriban kikiáltott – s ezzel a német mítoszokat egy újabbal szaporító – hadakat. Újabb másfél évtized múltán, 1933. január 30-án pedig Goebbels nagyszabású fáklyás felvonulást rendez az SA részvételével a kapu alatt, s ezt a napot mint „a hatalomátvétel napját" évente itt ünnepeltette. A háború után előbb a kelet-nyugati zónahatár, 1961-től pedig, a fal itt húzódván, a Brandenburgi kapu a megosztottság XX. századi jelképévé, a legújabb kor Európájában messze világló német nyomorúság szimbólumává lett, egyáltalán nem véletlen, hogy Ronald Reagan 1987. június 12-én a kapu előtt tartotta meg nevezetes beszédét a történelmi mondattal: „Mr. Gorbacsov, döntse le ezt a falat!" A Brandenburgi kapu, írja Münkler, „mely azért épült, hogy Poroszországot reprezentálja, egész története folyamán Németország helyzetének fokmérőjeként szolgált, amelyről pontosan le lehetett olvasni, hogy hol tart a nemzet". Nem csodálkoznék, ha valahol a kapun vagy a kapu közvetlen környékén a Willkommenskultur feliratot (vagy valami effélét) lehetne látni-olvasni, amit méla közönnyel bámul egy talpig csadorba öltözött asszony két-három csillogó fekete szemű kis kölyökkel az oldalán.

*

Az NDK. Sajátságos leágazás, groteszk históriai féregnyúlvány. Mítosza – a mai „ostik" specifikumaival bezárólag – oly mélyen és internacionálisan bolsevik, mint a Lenin álnevű Vlagyimir Iljics Uljanov eszelős gyűlölettől fröcsögő okfejtései a különböző rothadt és elvetemült renegátok, elhajlók és opportunisták ellen. A lépten-nyomon mindenen olvasható VEB (Volkseigener Betrieb – „népiesített", vagyis államosított üzem) felirat mellett persze maga a materializált Rettenet-Valóság, a FAL nyújtotta fennállása alatt a négy évtizedből háromban a legigazibb – mert legdrasztikusabb – védjegyreklámot. Amely – elég volt egyetlen, valóban kimerítő találkozás egy derék DDR-határőrrel – többet és jobban bemutatott a német lényeg keletnémet kommunistává gyúrott koncentrátumából, mint bármilyen brosúra vagy fejtágító. Prohászka Lajos vándora meg áll, álldogál a falnál, nyugat felől közvetlenül a tövében, emerről tisztes távolban, legközelebb is szögesdrótkerítések, őrtornyok és fényszórók rengetegében vagy 7-800 méternyire a változás ördöge hiába tartja már megszállva, misztikum és

absztrakció mit sem segít, helyettük született műszaki érzékével mindenféle akadályokat átröpülni képes léggömböket fabrikál, alagutakat-egérutakat konstruáló szerkezeteket, és amint az első lövés mellbeverő ütése a földre teríti, talán Goethe sorai villannak meg előtte: „Zum Sehen geboren, / Zum Schauen bestellt, / Dem Thurme geschworen, / Gefallt mir die Welt" – „látásra születtem, / s itt kell, aki lát, / tornyomba szerettem, / így szép a világ". Majd hozzáfűzi: „Boldog szem, örökre / tied ez a kép, / Történhet akármi, / szép volt, csodaszép!"

*

Az NDK-s lányoknak a magyar fiúk iránti közismert, enyhén szólva rendkívüli vonzalmára visszatekintve, megállapítandó, hogy ők is elsősorban német lányok voltak – minden további csak szigorúan ezt követően, fejhosszakkal ez után következhet, nőiségtől keletnémet nyomorúságig és tovább. Az egyén tapasztalata mindezt nemcsak alátámasztja szinte hajmeresztő hétköznapisággal – dermesztő látlelet is ád a hormonműködés ifjonti tobzódásának ürügyén.

Soproni barátom egy hét végén meghívott hozzájuk: tanulmányaink pénteki befejeztével így nem haza, hanem az ország másik végébe indultam – határsáv, ellenőrzés, Hotel Lővér, tánc, ital, nők, trallala. A két lány a kapitalizmus államhatárának tőszomszédságában és a kádári szocializmus vendéglátóiparának csillogásában legalábbis két-háromszorosan a vágyott-irigyelt nyugaton érezhette magát, de amúgy sem kellett őket különösebben ösztökélni. Némi – minimális – internacionális-kulturális bevezető és egészen szerény mennyiségű alkohol elfogyasztása után már a hotel környéki fenyvesek mámorító tavaszi éjszakájában jártunk, néptelenség és izzás, borzongatóan egyedi illatok, a képzelt szabadság mámorában önfeledt kacagás a gyanakodó közönnyel figyelő, sötéten nyugati(as) égre. Több mint érthető fellelkesültségemben s az ifjonti hév elemi erejűnek vélt lobogásában, utólag is nézessék el nekem, nem túl erőteljesen bár, de határozottan a nekem jutott hosszúcombú szőkeség vállába haraptam, nem túl vadul, de kétségkívül ellentmondást nemigen tűrően. A másodperc tört része alatt, rögvest és visszakézből akkora pofont kaptam, hogy a harangok jótékony zúgása a fülemben, úgy tűnt, időtlen időkre minden egyéb gyöngéd hangforrást megsemmisít. Azonnali, zsigeri reakcióként, netán ősi karakterológiai megfelelések titokzatos ködéből felszínre szökkent megnyilvánulásként, a Nibelungenlied és/vagy egy bergen-belseni kápó kísértetének (mondjuk) szászországi árnyékától kísérve – savószemű porosz gránátos, Rommel Afrikakorpsának reinkarnációja vagy valami efféle gomolygott elém. Ha úgy tetszik, a mértéktelenség agressziójaként, némi erotikus mellékízzel bár, de acélkíméletlenséggel.

*

A pofon, amit Sopron határában, a Lővérek fenyőillatú hormonműködéstobzódásában kaptam, a keletnémet kísérleti laboratórium egyik nőnemű egye-

dének jelzése volt csupán, egyszerre mélyen igazi NDK-s és a DDR-világ mélyén rejtekező össznémet univerzum esszenciája. Hát még ha hozzáadjuk Koestler Artúr esetleírását, amit természetesen még nem ismertem a soproni affér idején – de amely egészen penetráns aláfestése a történteknek: az író ismerőse 1932 farsangján felcsíp egy csinos, magas és természetesen szőke német leányzót, sikerül felvinnie a lakására, hogy addig rejtve maradt erényeivel is megismertethesse –, s a boldog beteljesülés pillanatában a szőke szépség váratlanul félkönyékre ereszkedik, és szépvonalú karját a klasszikus tisztelgő emelésre lendítvén, kéjtől elfúló hangon leheli: Heil Hitler! Barátnőivel ugyanis, mint utóbb kiderült, megesküdtek, hogy nőiségük legszebb pillanataiban mindannyiszor a Führerre emlékeznek majd…

Nem tudni, ilyen és hasonló élmények után ugyan mit lehet kezdeni Kosztolányi már többször megidézett brilliáns elemzésének olyan kitételeivel, mint ami például a német nőkre vonatkozik: „…érzelmesek és regényesek […] Megismerkedésük első percében kimerítően, okosan és elvontan jellemzik magukat. Föltárják lelki életük tengelyét és keresztmetszetét, két vagy három sarkalatos tulajdonságát és általános tüneteit […] Roppant őszinték […] Ami emberi, azt nem szégyellik. Egy bájos elvált asszonyka, alig kezdtem udvarolni neki, a hársak alatt egy sárga, őszi délutánon bevallotta, hogy a gyermekszüléstől aranyércsomót kapott, s emiatt sokat szenved ma is. Mindezt nem az én érdeklődésemre tette, csupán azért, mert ez őszinte és emberi. Szédületes egy világ ez." Szédületes egy (kelet)német világ, tehetjük hozzá, posztjaltai–varsói szerződéses tapasztalatainkkal, históriai mögöttesek baljósan pislákoló fényénél. Olyan világ, amely stréberebb volt Karinthy jó tanulójánál (ő, Steinmann volt az, aki a tanárnál is jobban tudta, mennyire kúp az, amit veszünk), balosabb a legortodoxabb kommunistánál, szovjethűbb a moszkvai párttitkárnál és „sarkosabb" a leggarázdább jutasi őrmesternél. És mindez Goethe, Hölderlin és Thomas Mann nyelvén. A nők pedig… a nők, a Gretchenek, az Ulrikék, az Elfriedék pedig, lám, olyanok, amilyenek, Elbán innen, Elbán túl. Bájos elvált asszonykák is.

*

A harmadik általánosban kezdtem németül tanulni. A tante anyám szerzeménye volt, már tízéves korom táján is abszolút stílszerűnek, tehát rendjén valónak éreztem, hogy a Zárda utcában lakott. Ízig-vérig régi világbéli asszony volt, nyilván innen anyám tiszteletteljes, évtizedekig hűséggel kitartó ragaszkodása hozzá – igaz, Klára tante is jó évtizedig (egészen érettségiig) járt a kisgyermekkortól a kiskamaszkoron átrohanva a zsengén magabiztos fiatalemberségig érő Lacikához, minden alkommal hatalmas csevegéseket, nagy kávézásokat is csapva anyámmal. Csak tantének hívtuk, „jön a tante", mondtam dühösen, mert focizni vártak a srácok a sarkon, „jön a tante", mondta figyelmeztetőleg anyám húga, keresztanyám, aki megkülönböztetett figyelmet fordított erkölcsi és férfiúi fejlődésemre, nem csekély számú konfliktussal járó esetek sorát okozván ezzel. Tante vagy vénkisasszony, vagy nagyon korán elvált, és ily

módon megfelelő életbölcsességre szert tett, valaha világokkal szebb napokat láthatott, finomarcú hölgy vala, szívszorító szegénységében is mindig elegánsan igyekezvén öltözni, a rúzs és némi smink sohasem hiányzott róla, később, midőn néha rettenetes pincelakásában is megfordultam, már tudtam, hogy a deklasszált, ízig-vérig magyarrá vált sváb asszonyok megindító acélosságával rendelkezvén, markáns politikai meggyőződését cseppet sem rejtette véka alá a der-die-das főnévragozásos rejtelmeivel birkózó ifjonc előtt. „Orosz gyarmat vagyunk, fiam", jegyezte meg olykor összefoglalóan, később, az identitás tudatosítását is alakítandó, olykor hozzátette: „ti is, mi is", jóval később értettem meg, hogy nemcsak a németekre-svábokra-magyarokra, de a deklasszált úri származás és a külvárosi, elkényeztetett egyetlen mesterember-csemete közötti társadalmi és egyéb különbségekre is jótékonyan célozva ezzel. Ami a németeket illeti: a keleti blokkot az NDK-val legjobb emlékezetem szerint soha a száján ki nem ejtette, németekről, német vezetőkről – szintúgy kimondatlanul – mindig NSZK-s relációkban beszélt, amint ezt döbbenten felismertem úgy 14-15 éves korom táján, midőn Adenauert csak mint a *Ludas Matyi*ban unos-untalan szereplő, több mint gyengécske karikatúra-gúnyrajzokról ismertem.

A tante imígyen soha, egy pillanatig sem számított afféle polgári-rokoni tantinak (ennél sokkal több volt: izgalmasan eredeti jelenség, a mindennapok hétköznapi, elengedhetetlen tartozéka, akár a tolltartó vagy a Verne-könyvek), ráadásul egész lénye valami mindentudó bennfentességet és korrektül leplezett, de idővel azért egyre jobban észlelhető fensőbbséget, elegáns fölényt sugárzott. Sokat tudott, de csak néha anekdotázott, elvétve „sztorizott" vagy példálózott – ezért is volt és maradt különleges súlya mindannak, amit – német elkötelezettségét egy pillanatra sem megtagadva – a germán univerzumhoz látszólag cseppet sem tartozó emberekről, jelenségekről olykor-olykor nyilatkozott. Jól ismerte Juhász Gyulát, de a néha felidézett emlékeknek nemigen volt közük a Tisza legnagyobb költőjének irodalmi nagyságához – Hámori Klára tante német(es) világlátásához annál inkább. Nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a mindig csöndes, kedves költőnek olykor háromnapos ételmaradékok éktelenkedtek a szakállában, és sűrűn megfordult a nagyállomás környéki, a két világháború közötti időszakban Szegeden bordélyházakkal valósággal teleszórt negyedben, „sokszor komoly emberekkel is". (E történetre rímel, megrökönyödve vettem észre később, a majdhogynem szalonképtelen anekdota: a szintúgy agglegény Szabó Dezső a városba látogatván, Juhásszal az állomás környéki kupiba tart, midőn a költő így szól hozzá: te Dezső, érzöm, tavaszodik – és meglehetős plaszticitással kifejti, mire és hogyan is szottyan kedve ilyenkor…)

Tante és a németség a hatvanas évek magyar barakkjában igen sajátos módon összeforrván, a máig sűrűn visszaköszönő élmények az Ó, Tannenbaumtól Goethéig, a „punkt, punkt, beistrich, strich" (pont, pont, vesszőcske) mondókájától Thomas Mann *Doktor Faustus*áig – miről negyedikes koromban nagy és emlékezetes vitát folytattunk – ritka szerencsés ötvözetben szimbolizálták az annyit nyúzott főnévragozás négy alapesetének jelentéstartalmait. Úgy, hogy

az alany-, a tárgy-, a birtokos és a részeseset furcsán szeretteljes, feledhetetlen szín- és illategyvelegben egyesülve, mintegy összpontosítva jelenik meg, valahányszor német földön járok, és gyaníthatóan mindörökre hallom az egykoron olvasott-bemagolt részletet: „…die Weiber sind silbere Schalen in die wir goldene Apfel legen", vagyis a nők ezüst tálak, melyekben arany almákként fekszünk.

*

Vagy száznegyven éve borongott azon Nietzsche, hogy a németek, akiket egykor a gondolkodók népének neveztek, gondolkodnak-e még egyáltalán? „Mennyi bosszantó nehézség, bénaság, nedvesség, pongyola, mennyi *sör* van a német intelligenciában!" És mennyi manipuláció, mennyi elgyávultság, mennyi kényszerű elbutítottság, mennyi megnyomorítottság, fűzhetnénk hozzá manapság szomorkásan. A müncheni Oktoberfestek sörvedelése nem bajor, hanem egyetemlegesen német aláhullást hozott, amiben a sör csupán a mételyezés rásegítő eszköze, olyan, mint a Kádár-rendszerben a kőbányaihoz rendelt cserkó: a gyorsító. Nietzsche diagnózisa szerint a németeket „most" untatja a szellem, nem is bíznak a szellem hatalmában és erejében, „a politika elnyel minden komolyságot, ami szellemi dologhoz szükséges" – és ez utóbbi megállapítás oly kísérteties, hogy muszáj itt megállni egy pillanatra.

Ahhoz, hogy legalább nagyjából átlássuk, mi is történt valójában a németekkel mostanra, legalábbis egy évszázadra kell visszatekinteni. Nem is akármilyen figyelemmel.

Hol kezdődött a német történet? 1871-ben, 1914-ben? Netán az első világháború végén? Vagy később? „Hol és miért veszett el az első világháború? […] Miért nem volt képes a weimari köztársaság megbirkózni a két háború közötti időszak nehézségeivel? Miért dezertáltak a német nép vezetői a legnagyobb szükség idején? […] Miért nem tudott a német szociáldemokrácia túllépni osztálykorlátain? […] A hadsereg […] 1945-ben a vésőkig harcolt. Nem tehetett mást. Miért nem tehetett mást?" Ezeket a nyugtalanító kérdéseket Schmidt Mária teszi fel a *Bukás* (Der Untergang) című film kapcsán, *Németekről nem csak németeknek* című, 2005-ben írott esszéjében. Valóban: mintha minden azt „eredményezte" volna, mintha már jó ideje minden azzal a sivár, döbbenetesen lehangoló következménnyel járt volna, hogy „a német komolyság, a német mélység, a német szenvedély a szellem dolgaiban egyre jobban elsikkad". Ez a nietzschei diagnózis mondja ki azután a szellemtörténeti végítélet-közeledést: „Németország egyre inkább Európa síkságának számít." És ami az utóbbi évtizedben – főleg az utóbbi egy-másfél esztendőben – e téren történt, csak drasztikusan fölerősíti nemcsak a fenti kérdéseket, de Nietzsche közel másfél száz éve megfogalmazott aggályait is. (Értelmezésben mindez alighanem a József Attila-i tájat vizionálja elénk: „Az ember végül homokos,/szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél.") Ezen a síkon súlyos, elhagyatott, magányos oszlopok állnak, megannyi felkiáltójel: 1918 kibeszéletlen maradt, a kapituláció, Weimar és az 1933 januárjának végétől a 45-ös berlini

tavaszig vezető út megannyi iszonyatos sebet ejtett a német lelken – és egy nemzet önmagát még csak meg sem gyászolhatta. (Mi 1920 után legalább ezt megtehettük, ha persze 1957-től már nekünk sem nyílt ilyesmire lehetőségünk.) És a német univerzum „még nem mutatta fel, mit jelentett egy emberöltőn belül két világháborút elveszíteni". Ehelyett „még ma is egész generációk járnak lehajtott fejjel", mondja Schmidt Mária. És az 1954-es berni futballvilágbajnoki győzelem, mondjon-írjon bárki bármit, még satnya jelzésszinten is csak olyan volt, mint mikor a haldokló egyértelműen, azonosíthatóan megérzi a konyhából beáramló egyik réges-régi, szép emlékeket idéző illatot – Rahn győztes gólja csak látszólag csinált történelmet. Jöhetett a gazdasági csoda, Adenauer és három évtized NSZK-mítosza – 2015 nyarára egyértelművé vált: a második világháború legnagyobb legyőzöttje vegetál tovább a poszt-nibelungi lelkekben.

Temetetlen halottak végeláthatlan mezői, halálra erőszakolt szőke lányokkal-asszonyokkal, szülőföldjükről elűzött tömegekkel, menekülő ezreket agyontorpedózó tengerrel, a felosztott világ Nagy Ellentétét kelet-nyugati irányban kézzelfoghatóan szimbolizáló hazával, mindkét irányban örök időkre szóló billoggal, miközben, úgy tűnik, már vagy tízezer éve – máig! – szórja, egyre csak szórja a hamut a fejére a szerencsétlen hülye nyomorult – tájkép valahonnan a XX. század második feléből, vesztett csaták után, csúfos futások nélkül. Futás helyett keserű, apatikus helybenjárás – és ebben a toporgásban süvít fel borús télvégi alkonyokon valamelyik mecsetből az estéli szúra. A XXI. század nyitányaként. Gyorsítottan.

Fenti helyzetrajz, meglehet, túl sötét – de legalább ennyire sötéten reménytelennek látszó az az összkép, amelyet az utóbbi idők, az újraegyesítés óta eltelt negyedszázad a második világháborút követő, az imént emlegetett nagy nyugatnémet gazdasági csoda után, ötven éven belül immáron a második (kissé már monotonnak tetsző), újabb gazdasági csodájának végkifejlete mutat. A mesés gazdagságú, minden földi jóban dúskáló, euróhalmokban fürdőző Németországról már a migránsválság előtt is riasztó értesülések láttak napvilágot, elég a sajtóban uralkodó állapotokat szemléletesen felmutató, nevezetes Ulfkotte-kötetre utalni. A közelmúltban pedig egy 59 éves tollforgató, bizonyos Jürgen Elsasser adott ijesztően pontos elemzést – Nietzsche halhatatlanságáról… Ha úgy tetszik: a vándor éji daláról. Arról, mekkora sötétségben és hogyan is hangzik manapság a Nibelungslied arra nyugat felé, amerre, Kosztolányival szólva, fenyveserdők és hegyek közt él egy elmélyedő, szorgalmas nép, feje fölött a csillagos éggel és az erkölcsi világrenddel.

Elsasser a jelenség mögé segít bepillantani: vajon miért „untatja" a németeket a szellem, miért nem bíznak már a szellem hatalmában és erejében? Mert ebben a helyzetben nem is tehetnek másként – nagyjából ekképpen summázható a válasz. Mivel: „a kormány különös kísérletbe kezdett: le akarja cserélni a népet. Azt a népet, amely többségében még ma is német nép." Éppen ezért „Németország extrém fenyegettségnek van kitéve. Maga a német államiság is, de főleg a nép."

Németország, tudjuk, máig Európa legerősebb kontinentális országa: a 80 milliós németség váltig a legerősebb gazdasággal és a legfejlettebb szociális ellátórendszerrel rendelkezik. Goethe, Hölderlin és Thomas Mann nemzetének államában máig a bismarcki modell a meghatározó, ellentétben az amerikai típusú szociális és állami szerepvállalással. Ez utóbbi a német írástudó szerint „már évszázadok óta arra törekszik, hogy a német modellt kiiktassa". Továbbgondolásra igencsak érdemes elmélet: „vannak a termelésre és vannak a spekulációra építő országok […] Németországban ma is jelentős a termelés volumene, 25 százalék, ráadásul az utóbbi években néhány százalékot emelkedett […] A kontinentális Európa még ma is jelentős ipari, illetve mezőgazdasági bázissal rendelkezik. A spekulációra épülő gazdaságok GDP-jének jelentős részét a pénzügyi tranzakciókból, a tőzsdén keletkező manipulációkból származó nyereség teszi ki." Elsasser hozzáteszi: ezért érdekük a nemzeti kormányok helyére óriáscégeket ültetni, és így leépíteni a nemzeti gazdaságokat. „Ez az egész légkör, a balliberális eszmerendszer, a liberalizmus […] milliókat vonz ide Afrikából, az iszlám országokból, hogy a végén megsemmisítsék a jelenlegi Németországot." Azt az immáron egységes, gazdasági nagyhatalomnak számító országot, melynek népe végre meg kellene békéljen múltjával – ám úgy tűnik, éppen ez engedtetik meg neki legkevésbé. Pedig valóban – Schmidt Máriát idézve – „Európának egy erős, öntudatos és a nemzeti identitáshoz visszatalált Németországra van szüksége". Erre – lenne. Csakhogy a legeslegnagyobb gond éppen a pc-fogságba ejtett német nemzeti öntudattal, azzal a bizonyos identitással van. És így érkezünk meg a nemzettudat szinte reménytelenül vérző, óriási sebeihez, a nietzschei szellemiszonyhoz, a német intelligenciában rejtekező sör savanykás utóízéhez. Himmelstoss makacs továbbéléséhez és jelenkori formáihoz Merkel muttival és társulatával egyetemben. No meg a sörbe fojtott, időtlenné mélyített-szuggerált-manipulált Örök Lelkifurdalás, a Mindenkori Bűntudat, a Halhatatlan Szégyenkezés szentháromságáig, a – mondjuk ki végre! – magyarországi sajtóviszonyokhoz képest kétségbeejtő, lehangoló és egyben vérlázító német médiaállapotokig, a hazugságok, elhallgatások, a körmönfontan irányított össznépi mételyezés imponáló gazdagságú alakváltozataiig. A szomorú, vizes síksághoz. Az új, talán a réginél is rettenetesebb berlini falhoz.

*

Ha bárhol, bárkik tartósan kiiktatódnak a tudatos, cselekvő emberi egyedek sorából, az elkövetőknek egyúttal a létező legnagyobb veszélyforrást is jelentik: szembesülniük kell a folyamatosan fenyegető eséllyel, hogy a „megdolgozottak" bármikor vissza is nyerhetik cselekvőképességüket, s imígyen feltámadván, újra gondolkodni kezdenek, ismét az immáron nagybetűs Cselekvés lehetőségének csodakapuját nyitván meg önmaguk előtt – a korábbi kiiktatók vesztére. Alighanem ezért frusztrált – törvényszerűen – minden elnyomó, minden mást vagy másokat tönkretevő: szükségszerűen gyötrődnie, viaskodnia kell a Damoklész-kardként feje fölött lebegő-fenyegető Újjászületés rémével. Megint csak

József Attilát megidézve: „a komor föltámadás titkát" nemcsak az üzemek, de bénultnak- tönkrementnek-eltorzultnak tartott népek vagy népcsoportok, nemzeti közösségek is őrizhetik. Őrzik is.

Elsasser a reménységet kelet felől érzékeli, az egykori NDK irányából, mondván, a szovjet megszállási övezetből kialakított bolsevik gyarmaton élők megtanulták, hogy nem kell mindent elhinni, amit az újságok írnak, minden – akár öröklött – német nyomorúságukkal együtt is a mélyben érintetlenebbek, ellenállóképesebbek maradtak. „Az NDK nem volt ugyan Németország jobbik fele, de mindenképpen a németebb fele volt", olvashatjuk, a „németebb" kitételen persze a goethei-manni-nietzschei szellem hamisítatlan nagyságmintáját értve. Igen, hajlamosak lehetünk meggyőzni magunkat arról, hogy az NDK-ban annak idején tapasztalt, kibírhatatlan légkör, kétlépésenként tenyésző pártbürokratákkal, akiket Koestler úgy ír le, hogy faarcú és gipszagyú, s testének belsejét minden valószínűség szerint lószőr tölti ki – hogy mindez egy katonailag megszállt germán világ mégiscsak felszíni terméke csupán, s ezt a németországi régiót lélekben és kulturálisan nem sikerült megszállnia az errefelé közel félmilliós szovjet ármádiának.

Az NDK-utód „ostik" valóban – máig – jobban mozgolódnak, ám van egy, ennél jóval mélyebb – de legalább ennyire örömteli – szellemtörténeti adalék is. A harmadik útról valaha azt írta Csoóri Sándor: a kapitalizmus és sztálinizmussal-szovjet gyakorlattal megterhelt ún. szocializmus közül kikanyargó egérút. Kevesen tudják, hogy ennek a – meggyőződésem szerint nemsokára főnixmadárként föltámadó-újult erőre kapó – eszmei-társadalmi koncepciónak német a szülőatyja: Wilhelm Röpke tette közzé *A harmadik út* (Korunk társadalmi válsága) című alapművét, magyarul 1943-ban megjelent második kiadásához nem akárki – Barankovics István írt előszót… Egyebek között ebben olvasható: „fordul a szél: az emberiség újra a szellemtől várja a kiút megmutatását […] Röpke szociológus és közgazdász, de átfogó gondolkodó is: humanista, aki hisz az igazság megismerésére képes emberi értelem erejében és az igazságot megközelíteni tudó emberi jóakaratban […] Műve […] bírálat, diagnózis és irányjelölés."

Röpke munkája két nagy egységből áll: a *Magyarázat és számadás* című rész valóban egy kritikai diagnózis elemeit sorakoztatja fel, olyan fejezetcímekkel, mint „A racionalizmus és a liberalizmus tévútjai", „A 'kolosszális' kultusza", „A kapitalizmus tündöklése és hanyatlása", „Vége a kapitalizmusnak?" Az „iránykijelölő" második részben – *Cselekvés* – sorra veszi a lehetséges tévutakat és zsákutcákat, a szocializmus „a társadalom mint gép"-elméletétől a konform és nem konform gazdaságpolitikáig, majd a reform alapkérdései között tárgyalja a harmadik út mint menetirány mibenlétét, a gazdaságpolitika „szertárától" a szükséges politikai-erkölcsi alapfeltételeken át a parasztság és a paraszti mezőgazdaság kérdésein keresztül a proletarizálódás megszüntetéséig, az ipar decentralizálásáig, a szociálpolitika új arcáig – egészen egy nemzetközi újjárendezésig…

Az utópiáknak kijáró fölényes legyintést kéretik mellőzni: Röpke, mintha csak megérezte volna a XXI. század német valóságának összefüggéseit, imígyen zárja rendkívüli fontosságú művét: „ezt a kérdést nem külső hatalom dönti el, hanem pusztán és kizárólag a szellemi és erkölcsi érettség". Mi meg csak egyetértően bólinthatunk Barankovics István mondatára: a beborult ég nem sötétebb, hanem világosabb lesz Röpke fáklyájától.

*

Élt valaha a magyar glóbuszon egy költő, a legnagyobb lírikusok egyike, magyar tájak, városok, folyók, Nagyvárad, Pozsony, a magyar Strassburgok és a Tisza megéneklője, mindezt mélyzengésű, gyönyörű és szomorú hangon. Fölfedezte és útnak indította a valaha élt legeslegnagyobb magyar költőt és e sorok szerény írója származását tekintve valószínűleg arra lehet a legbüszkébb, hogy ugyanabban a városban született, ahol ő. Ez a költő – német tanárnőm ismerőse – 1919. február 26-án Magyar Weimar című cikkében írta a *Délmagyarország*ban: „A legyőzött Németország minden hitével és erejével győzedelmes kultúrájához fog menekülni […] Csak a nemzeti kultúra, amelyhez ma Németország menekül vigasztalásért, erőforrásért, nekünk is legfőbb menedékünk." Páros rímként egy idézet 2011-ből kommentár nélkül: „Minél mélyebben élte át és sajátította el egy nemzedék a saját értékrendet, annál hamarább fog érvényes újat, de a régi elemeit is tartalmazót alkotni. Ebből lesz a nemzeti folyamatosság. Ha azonban a kultúra magas műhelyeiben nem folyik értékrendteremtés, ha ez át van engedve idegeneknek és idegen szelleműeknek, netán egy meghaladott korszak maradványainak, akkor nem alakul ki nemzeti folyamatosság, nem jön létre a régi talaján a teremtő nemzeti kultúra. Akármilyen helyes politikai céljai vannak is egy nemzeti, keresztény politikának, új, saját kulturális értékrend nélkül napjai meg vannak számlálva. A történelmi és irodalmi értékrend elsőrendűen fontos a nemzeti kultúra szempontjából. Ha egy kulturális kormányzat nem tud minden akadályt elhárítani az irodalmi, történelmi és filozófiai értékrend kialakulásának az útjából, ha a közgazdaságtant meghagyja a régi sokkterápiások és privatizátorok kezében, soha nem lesz éltető, megtartó nemzeti kultúra" (Csurka István: *Kultúránk – létkérdésünk*).

*

Nietzsche, talán némi túlzással, azt fejtegeti, hogy a kultúra minden nagy korszaka egyben a politika hanyatló korszaka volt: ami a kultúrában nagy, az – ad absurdum – politikamentes, sőt tulajdonképpen politikaellenes. Erkölcsi értelemben alighanem vitán fölül így van, más kérdés, hogy a politika még így és még ma sem csakis és kizárólag úri huncutság. A zoon politikon nem csak a hagyományos görög értelemben közösségi élőlény, és Széchenyi jogos elkeseredettséggel sorolta nagy nemzeti jellemhibáink közé a közügyek iránti restséget – így, ilyen megközelítésben a politikus életszemlélet, a politizáló egyed a közösség dolgaiért felelős magyar – vagy éppenséggel német – embert kell jelent-

se. És máris előttünk a jelen berlini taxisofőrje, aki döbbenten hallgatja, amint a németül tudó magyar az őt fogadó bennszülöttekkel bőszen és minden óvatoskodás nélkül mondja, mondja a maga politizáló magáét, végül nem bírja tovább, hátraszól: már entschuldigung, de honnan jöttek az urak? Magyarországról. Ja, így más, maguknak könnyű. Maguknak Orbán Viktoruk van…

*

Még állt a fal valamikor 1989 júniusának elején, midőn pécsi pályatársammal közel két hetet Berlinben töltvén, viszonylag sűrűn megfordultunk a keleti és a nyugati szektorban egyaránt. Bandi bátyám régivágású ember volt, polgár a csontja velejéig, rigolyákkal és kedvesen bugyuta szokásokkal, rendkívüli műveltséggel, enyhén szarkasztikus humorral és több mint kellemes társasági modorral. Mindazonáltal némi kültelki szellemesség sem hiányzott belőle, ami nekem, külvárosban felnőtt ifjoncnak, különösen tetszett. A polgár finnyássága és a vagány ki tudja, mily hatásokra felvett, bátran odamondogató hányavetisége egyesült gyakori kiszólásában: én? Ezt? Ezeknek? Minek? Ezeknek?! Te? (Ő, mi stb.) – ezeknek?! A nyugati oldalon, ahol akár a két kezével is támaszthatta az ember a nevezetes falat, valamilyen politikai diskurzushoz kapcsolódva németes vezetéknevű jó Bandi bátyám séta közben megállt, egyik kezével az agyongraffitizett falhoz támaszkodott, másikkal átmutatott a túloldalra: ezeknek…?!? Sikerült lekapnom. Azóta ez a fotó jelképezi számomra a németség, a vándor újjászületésének bizonyosságát. Mert meg kell történnie. Enélkül, így… ezeknek?!

Rékassy Csaba: Leány (rézmetszet, 1989)